

projektni pristup razvitku seoskih zajednica u republici sloveniji

ana barbič

biotehniška fakulteta
oddelek za agronomijo,
ljubljana,
republika slovenija

primljeno studenoga 1992.

Članak je sažeti prikaz projektne studije za izradu razvojnog plana općine Šmarje pri Jelšah u Republici Sloveniji. Uvodno je ukratko opisana metodologija projektnog pristupa razvoju seoskih zajednica, a zatim je prikazan jedan konkretan primjer. Navedene su osnovne prostorne, gospodarske, kulturne i demografske karakteristike općine za koju je izrađena projektna studija, te prijedlozi mjera za poboljšanje stanja. U zaključnim napomenama ponovo je istaknuta važnost sudjelovanja stanovništva u izradi razvojnih planova, što predstavlja jedno od osnovnih obilježja primijenjene metode.

uvod

→ Ideja o projektnom pristupu razvitku seoskih zajednica u Sloveniji bila je oblikovana u prvoj polovici osamdesetih godina (Barbič, 1985), a potom i u praksi ispitana (Kovačić i dr, 1987). To je bio zaostatak od nekoliko godina u teorijskom i praktičnom pristupu "integralnom ruralnom razvitku" u državama Europske zajednice (Ulbricht, 1986).

Nepovoljno demografsko stanje (depopulacija, starenje stanovništva: Nejašmić, 1991) i nužnost njegova prevladavanja nije problem samo populacijske politike, nego cjelovitog razvojnog pristupa, kojega su osnovne sastavnice prostorne datosti (prirodni izvori i kulturno nasljeđe), stanovništvo (način življenja, sistemi vrednota) te na njima utemeljene gospodarske djelatnosti kojih je cilj pridonijeti boljoj kvaliteti života stanovnika, uz očuvanje i obnavljanje raspoloživih izvora (sustainable development) i osposobljavanje projektnog područja za (samo)razvitak (Barbič, 1991:19; Volker, 1992:151).

Cjelovit pristup razvoju pretpostavlja interdisciplinarnost, koja traži horizontalno povezivanje različitih struka i stručnjaka na razini projektnog područja, vertikalne monodisciplinarnosti pojedinih struka s višim razinama društvene organiziranosti, te njihovo interdisciplinarno usklađivanje na pojedinim razinama. Naime, samo takve veze (monodisciplinarnosti i multidisciplinarnosti) osiguravaju mogućnosti za povezivanje konkretnog projektnog područja s njegovom okolinom.

Projektni pristup razvitku neke seoske zajednice utemeljuju bar tri skupine činitelja:

Prvo, specifičnost, odnosno neponovljivost neke seoske zajednice (Štambuk, 1991: 113) zahtijeva pristup koji razvojni projekt izgrađuje upravo na njezinim posebnostima. Naime, svaka se seoska zajednica od drugih razlikuje kako po unutrašnjim socioekonomskim događanjima, tako i po stupnju svoje povezanosti sa

susjednim, prije svega urbanim zajednicama, što je posljedica intenzivnosti procesa deagrarizacije i heterogenizacije seoskih prostora (Župančić 1991: 136-138).

Drugo, cjelovito se može razmatrati samo manja prostorna jedinica, i to zbog njene veće prirodne i socijalne homogenosti, koja omogućuje da se pri oblikovanju projekta u najvećoj mjeri uvažavaju prirodne, društvene i gospodarske mikrorazlike unutar konkretne zajednice i tako dosegne najveća moguća usklađenost pojedinih komponenata.

Treće, nezaobilazni princip cjelovitih razvojnih projekata - po kojem stanovnici nisu samo objekt nego i stvarni (su)izvođači razvojnih programa (Barbič, 1991: 105-118; Cernea, 1991) - moguće je poštovati samo u okviru manjih zajednica, jer se stanovnici takvih zajednica sa zajednicom identificiraju i neposredno su zainteresirani za njihov napredak.

istraživačko-razvojni projekt općine šmarje pri jelšah - projektna studija¹⁾

Prvu fazu svakoga cjelovitog razvojnog projekta predstavlja tzv. "projektna studija", koja identificira stanje i probleme unutar triju osnovnih projektnih komponenata (prostor, stanovništvo, gospodarske djelatnosti) te oblikuje preporuke za buduća usmjerenja i uklanjanje/smanjivanje utvrđenih problema. U Sloveniji je takva projektna studija ujedno uvjet za prijavu na natječaj za dobivanje državnih sredstava za poticanje demografski ugroženih područja. U nastavku prikazujemo izvod iz glavnih zaključaka i prijedloga projektne studije za općinu Šmarje pri Jelšah²⁾.

1. općina šmarje pri jelšah u okviru ekonomski homogene regionalizacije slovenije

1.1. stanje

U okviru ekonomski homogene regionalizacije (Vrišer, 1990: 148-182) općina Šmarje pri Jelšah, po podacima o udjelu zaposlenih u primarnim, sekundarnim i tercijarnim djelatnostima (popis stanovništva 1981), podijeljena je u tri ekonomski homogena područja: Zgornje Sotelsko, Srednje Sotelsko i Rogaško podolje. U sva tri područja zastupljenost je aktivnog stanovništva slična (33 - 37%), a područja se međusobno razlikuju prije svega po gospodarskim djelatnostima aktivnih stanovnika. S iznimkom Rogaškog podolja, riječ je o pretežnoj (Srednje Sotelsko) ili znatnoj (Zgornje Sotelsko) usmjerenosti na primarne djelatnosti, ponajprije na poljoprivredu.

Usporedba podataka o udjelu domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom u ukupnom broju domaćinstava za godine 1981. i 1991. pokazuje slijedeće:

- U dvije mjesne zajednice sa više industrijskih pogona odnos se broja poljoprivrednih i nepoljoprivrednih domaćinstava stabilizirao, iako se broj jednih i drugih povećao. To znači da je riječ o dijeljenju gospodarstava na manje jedinice, koje zaposlenima osiguravaju proizvodnju nešto hrane za samoopskrbu. Drugim riječima, u tim se mjesnim zajednicama najvjerojatnije zapošljavaju lokalni stanovnici. Slična se tendencija opaža u još četiri mjesne zajednice, u kojima stabilnost udjela domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom čuva zaposlenost nekih članova poljoprivrednih domaćinstava u susjednim mjesnim zajednicama.

1) Projektnu studiju koje nalaze sažimamo u ovom radu, po narudžbi općine Šmarje pri Jelšah, izradili su A. Barbič, P. Gabrijelčič i F. Hribernik.

2) Slijedeći je dio teksta u postupku prevođenja znatno skraćen, odnosno sažet: ispušteni su činjenični detalji zanimljivi samo slovenskom čitatelju, s namjerom da se u prvi plan istaknu metodološke odlike članka (op. prev.).

- U mjesnim zajednicama s velikim udjelom poljoprivrednih domaćinstava, kojih su članovi imali manje mogućnosti zapošljavanja u vlastitoj ili susjednoj mjesnoj zajednici, taj se udio nešto smanjio (za 5-6% od 1981. do 1991), jer je dio stanovnika uspio osigurati posao izvan matične mjesne zajednice, te se tamo i odselio.
- U sedam mjesnih zajednica udio domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvima smanjio se za 10-14%, a u preostale četiri za 17-24%.

Glavne slovenske prometne veze zaobišle su šmarsku općinu, ali postoji mogućnost priključka na magistralnu cestu Maribor-Ljubljana i Ljubljana-Zagreb. Isto su tako, zbog obilježja terena same općine, otežane unutaropćinske veze, unatoč tome što je većina lokalnih cesta asfaltirana i u dobrom stanju.

1.2. prijedlozi mjera

Više mikroregionalnih središta!

Već sâm geografski položaj općine, koja pokriva 400 četvornih km na kojima živi oko 32.000 stanovnika, sa približno 60 km dugom granicom s Hrvatskom, upozorava na njezinu ekonomsko-funkcijsku nehomogenost, što potvrđuje i Vrišerova (1990) ekonomsko-funkcijska regionalizacija Slovenije.

Podjela općine u više ekonomski homogenih područja i razvitak njihovih odgovarajućih mikroregionalnih središta ne bi ih izolirala, nego bi ih zbog njihove ekonomsko-funkcijske homogenosti osposobila za optimalno povezivanje kako sa susjednim mikroregijama, tako i sa širim mezzoregionalnim i makroregionalnim područjima u skladu s razvojnim interesima novih mikroregija. One ne bi bile opterećene problemom u koja se područja višeg reda moraju uključivati, a prištedenu energiju i troškove mogla bi usmjeriti u oblikovanje svoga prostorno-gospodarskog identiteta koji bi bio osnova za ravnopravno partnerstvo ne samo sa susjednim mikroregijama, nego i s regijama viših razina. Manje i homogenije mikroregije također će lakše odrediti svoje mjesto u regionalnoj upravnoj podjeli Slovenije.

Osigurati učinkovito uključivanje područja u slovensku cestovnu mrežu i europski cestovni križ!

Zbog odmaknutosti od republičkih cestovnih veza prvog reda te pograničnog položaja bez dobrih veza s glavnom slovenskom cestovnom prometnicom koja povezuje sjeveroistočni s jugozapadnim dijelom Republike i time s Italijom (s kojom je dobra veza šmarske općine važna zbog turista koji otuda dolaze), općina će i dalje ostati prometno marginalna. Zbog turističkog usmjerenja njezina gospodarstva bilo bi potrebno razmisliti i o njezinoj učinkovitoj povezanosti s europskim prometnim tokovima u smjeru sjever-jug.

2. prostor

2.1. stanje

Geomorfološka i površinska obilježja područja općine oblikuju tri karakteristična, međusobno različita i prepoznatljiva tipa: brda na pretežno vapnenoj ili dolomitnoj podlozi, brežuljke s prostranom zaravni na laporima i pješčenjacima te dolinski aluvijalni prostor većih potoka uz rijeke Sutlu, Bistricu i Mestinjščicu, gdje prevladavaju više ili manje ugljenasta tla. U geografskom pogledu ta tri prostorna tipa tvore dva također međusobno različita i prepoznatljiva područja: sjeverno ugljenasto gornjesotelsko područje, koje se često naziva podoljem, i južni dio, kojega možemo poistovjetiti s područjem Kozjanskog.

Prostor, osim rijetkih iznimaka, nema prirodnih uvjeta za razvoj većih naselja. Brdoviti je dio veoma razveden i teško dostupan, a dolinski izložen poplavama i mikroklimatski neugodan, dok brežuljkasti predio karakterizira velika ekološka osjetljivost. Nestabilne geološke formacije podložne su intenzivnim erozivnim pro-

cesima, blato iz lapornih obronaka često poplavljuje vlažne i uske doline, koje su zbog toga manje pogodne za naseljavanje, kao i za intenzivnu obradu. Područje je, osim sjevernog dijela i onoga uz Sutlu, odmaknuto od glavnih prometnih koridora, što ga određuje kao periferiju rijetkih tercijarnih centara bez odgovarajućeg populacijskog zaleđa. Tipični naseljski obrazac predstavljaju mala trgovišta, koja su (međutim) već odavno izgubila svoju prirodnu funkciju i kulturno značenje, što je jedan od uzroka za populacijsko pražnjenje tog prostora.

Posljedice deagrarizacije očite su u promjenama naseljenosti i u prometnoj infrastrukturi i urbanističkoj (ne)uređenosti naselja. Iako je potonjemu glavni uzrok neodgovarajuće urbanističko zakonodavstvo, uređenje prostora moglo bi se unaprijediti već dobrim radom upravnih službi zaduženih za davanje konačne suglasnosti za izgradnju na konkretnim lokacijama. Problem predstavlja i neuključenost stanovnika u postupke prihvaćanja prostornih planova, što je karakteristično za čitavu Sloveniju. Zbog toga je, osobito u rizičnim vremenima, kao što bijaše ono poslije potresa pri obnovi Kozjanskog, dolazilo do neplanske neuskладene izgradnje (s nasljedem i okolinom), koja često kvari vizualni dojam okoliša dvoraca i crkvenih objekata.

2.2. mjere u području zahvaćanja u prostor

Nužno je uspostaviti model lokalne samouprave za potrebe uređenja prostora. Takozvane seoske radionice mogle bi oblikovati vizije lokalnoga prostornog razvoja. U njima bi stanovnici uz pomoć stručnjaka upoznavali kvalitetna prostorna rješenja i formirali svijest o važnosti i vrijednosti prostora.

Za uspješno rješavanje problema prostornog uređenja treba:

- Na osnovi agrokarte za svaki prostorni tip pripremiti preporuke za poticanje takvih vrsta poljoprivredne i šumske proizvodnje koje bi osigurale očuvanje ekološke ravnoteže i ujedno povećale prepoznatljivost pojedinog prostora.
- Utvrditi uvjete pod kojima je moguće širiti i obnoviti naselja te izraditi tipske projekte za objekte različitih namjena, pripremiti uzorne projekte gospodarskoga i prostornog uređenja poljoprivrednih i nepoljoprivrednih kuća te ih odgovarajuće predstaviti i popularizirati.
- Osim objekata za usluge, turizam i proizvodnju, treba osigurati nove stambene površine u objektima koji će biti prilagođeni posebnostima seoske kulture stanovanja, kao i obilježjima kulture područja. Novi tipovi izgradnje stanova oblikovat će kvalitetnu unutarnju i vanjsku stambenu okolinu, što će pridonijeti oblikovanju lokalnoga kulturnog pejzaža.
- Potrebno je potaknuti pripremu i izradu prostornih planova za tri potencijalna mikroregionalna središta. Prethodna istraživanja za dva od njih obavljena su u okviru međunarodnih kampova studenata arhitekture, što ih na tom području već treću godinu organizira ljubljanska Škola za arhitekturu, a slična se akcija priprema i za treće naselje. Bilo bi potrebno pripremiti idejno-programske skice za regulaciju svih većih naselja i njihovih jezgara. U tu svrhu predlažemo organiziranje arhitektonskih radionica i javnih natječaja.
- Za poticanje stranih ulaganja u prostor općine predlažemo izradu kataloga prostorne ponude, odnosno prostornih potencijala, ali također i ograničenja, što će pokazati objektivnu vrijednost pojedinih ulaganja u konkretni prostor.

3. gospodarstvo

3.1. industrija

3.1.1. stanje na području industrije, obrta i privatnog poduzetništva

Industrija stvara gotovo polovicu društvenog proizvoda općine. Među ukupno 22 industrijska poduzeća 10 je samostalnih, a 12 su dislocirani pogoni većih poduzeća

iz same općine ili izvan nje. Locirana su u osam mjesnih zajednica i zajedno zapošljavaju 4.303 radnika. To znači da čak 17 od 25 mjesnih zajednica nema ni jednoga industrijskog pogona, dakle ni mogućnosti zapošljavanja lokalnog stanovništva.

Nešto više od polovice radnika zaposleno je u staklarskoj industriji, nešto manje od četvrtine u tekstilnoj, dok preostala četvrtina, u približno jednakim omjerima, otpada na drvenu, mesoprerađivačku i metalsku industriju.

Obrtnici imaju skromnu ponudu radnih mjesta: 581 obrtnik zapošljava svega 461 radnika. To znači da bi se uz povoljne mogućnosti unapređenja pojedinih obrta, ili uz njihovu preobrazbu u manja poduzeća, mogla osigurati nova radna mjesta, prije svega za one koji traže prvo zaposlenje, čime bi se pridonjelo zaustavljanju radnih i trajnih migracija izvan općine.

Prevladavaju tradicionalni obrti, a njihov je redosljed po broju slijedeći: proizvodno zanatstvo, promet, trgovina, graditeljstvo, ugostiteljstvo i turizam, osobne usluge i usluge za domaćinstva. Tehničke i poslovne usluge kao potporu propulzivnom razvoju nudi svega deset obrtnika, što znači da za njima nema osobite potražnje. Privatno poduzetništvo još se nije uhodalo, iako je u općini do kraja 1991. bilo registrirano 58 privatnih poduzeća. Većina od njih registrirana je za nekoliko djelatnosti, kako bi se lakše prilagodila potražnji. Osim tradicionalnih obrtnih djelatnosti pojavljuju se i suvremene, kao što su tehničke i poslovne usluge, trgovina na veliko, vanjska trgovina, zastupanje domaćih i stranih poduzeća, knjigovodstvene, računovodstvene i komercijalne usluge, agencije za marketing i turizam, pa čak i jedno poduzeće za projektiranje elektronskih naprava.

Razmjerno nizak stupanj razvijenosti obrtništva povezan je, dakako, sa općenito niskom razvijenošću općine, ali se kao ograničavajući činitelji u razvitku obrta pojavljuju i još nedovoljna ekonomska prinuda (gubitak radnog mjesta) s jedne strane, a s druge ekonomska slabost onih koji imaju interesa za registraciju poduzeća (ali to ne mogu ostvariti zbog sveopćeg snižavanja razine životnog standarda). Tome valja dodati i udaljenost od nabavnih i prodajnih tržišta onih proizvoda koji bi donosili profit, kao i još uvijek prevladavajuće mišljenje da se privatnim poduzetništvom treba obogatiti preko noći, umjesto spoznaje da je obrtništvo samo oblik samozapošljavanja, u kome zarada ne može bitno nadmašivati plaće zaposlenih u sličnim djelatnostima s jednakom ili sličnom kvalifikacijom.

3.1.2. prijedlozi mjera

Iako trenutne političke i gospodarske okolnosti u zemlji i svijetu nisu osobito poticajne za razvoj gospodarskih djelatnosti i privatnog poduzetništva, potrebno je gospodarski razvoj poticati posve konkretnim mjerama:

- Postojeća društvena industrijska poduzeća sačuvati kao važne gospodarske pravce, jer su ona kičma općinske privrede (staklarstvo, tekstilna industrija).
- Poticati širenje industrijskih djelatnosti koje imaju sirovine na području općine (drvena i mesoprerađivačka), te tako osigurati domaću preradu i umjesto sirovina prodavati finalne proizvode.
- Poticaje za razvoj obrtništva vidimo u odgovarajućoj općinskoj politici i aktiviranju sredstava raspoloživih za razvoj sitnog gospodarstva kako na razini države, tako i općine i poduzeća koja razvijaju kooperacijsku djelatnost.
- Općina bi trebala osigurati sve moguće olakšice onima koji otvaraju obrt, a posebno onima koji će osigurati nova radna mjesta. Za otvaranje i razvitak obrtnih djelatnosti valja u prvom redu akivirati sredstva raspoloživa u Republici, a također i sredstva otpremnina što ih poduzeća daju radnicima koji gube radna mjesta, te uštedevine i druga sredstva samih građana. Općina može razvoj obrta dodatno poduprijeti osiguravanjem stručne pomoći kako početnicima tako i onima koji, proširenjem ili modernizacijom djelatnosti, namjeravaju zaposliti nove radnike.

Budući da učinkovitost/profitabilnost određene djelatnosti ovisi o osiguranom tržištu, potrebno je obrtnička usmjerenja upregnuti u glavne gospodarske djelatnosti područja, sa svrhom njihova nadopunjavanja. U tom su smislu najveće mogućnosti za razvoj obrta u vezi s turizmom i glavnim djelatnostima primarnog i sekundarnog privrednog sektora.

3.2. turizam

3.2.1. stanje

Oba općinska turistička središta, Rogaška Slatina i Atomske Toplice, primjer su uspješnih turističkih poduzeća s usmjerenjem prvoga na zdravstveni, a potonjeg na rekreacijsko-kupališni turizam. Uprkos nepovoljnih gospodarskih prilika u zemlji, broj domaćih turista ne opada dramatično, a broj stranih povećava se unatoč manjem padu broja gostiju iz nekih europskih zemalja, prije svega Njemačke. Drugi oblici turističkih djelatnosti, uključujući seoski turizam, još su slabo razvijeni.

3.2.2. prijedlozi mjera

Mogućnosti što ih nudi prirodno i kulturno nasljeđe još ni izdaleka nisu iskorištene. Prije svega bilo bi potrebno potaći privatnu inicijativu te visokim standardima osigurati konkurentnu kvalitetu turističke ponude. Treba iskoristiti sve prednosti prirodnoga i kulturnog nasljeđa te razvijati i lokalni seoski i apartmanski turizam.

S obzirom na gospodarske prilike u zemlji moguće je pretpostaviti da će se financijske mogućnosti domaćih gostiju smanjivati. Zato kao jednu od strategija daljnjeg razvoja turizma nudimo i usmjeravanje na jeftinije programe, koji će privlačenjem većeg broja gostiju uz niže cijene osigurati primjeren dohodak.

U turističku djelatnost mora biti uključeno i zaleđe obaju turističkih središta pa je potrebno umnožiti manja turistička središta sa specijaliziranom turističkom ponudom koja će općini i pojedinim njenim područjima osigurati prepoznatljivi identitet.

3.3. poljoprivreda

3.3.1. stanje

Od ukupne površine općine oko 55% otpada na poljoprivredno, 42% na šumsko i svega 3% na neplodno zemljište. Od poljoprivrednih površina najviše je livada (41%), zatim oranica i vrtova (29%) te pašnjaka (20%). Manji dio zauzimaju voćnjaci i vinogradi (zajedno 10%).

Tržišna poljoprivredna proizvodnja usmjerena je prije svega na prodaju mlijeka (oko 8 milijuna litara na godinu). Iako se broj krava u zadnjem desetljeću postupno ali neprestano smanjuje, otkup mlijeka po jednoj kravi pomalo se povećava. Otkup goveda pokazuje pad od 1.156 tona 1987. na 930 tona 1990. Otkup teladi za klanje znatno opada od 1982, ali zato raste otkup teladi za tov, te se zadnjih godina kreće oko 300 tona. Tržna proizvodnja voća i grožđa veoma je nestabilna i varira prema mogućnostima prodaje (primjerice, otkup grožđa 1988. godine iznosio je nešto više od šestine onoga iz 1983, ali i nepunu trećinu onoga iz 1990).

Tržišnoj proizvodnji jagodičarskog voća, jabuka i grožđa kao seljačkih dopunskih djelatnosti valja još dodati njegovu preradu (sušenje), uzgoj šampinjona, čime se bave nepoljoprivredna domaćinstva, te seoski turizam i različite domaće obrte. Širenjem dopunskih djelatnosti bilo bi moguće dopuniti dohodak manjih gospodarstava. koja su prisiljena kombinirati različite izvore dohotka.

S obzirom na to da je društveni poljoprivredno-šumski sektor zahvaćao svega 3% površina, od njegove eventualne denacionalizacije ne mogu se očekivati nikakvi osobiti učinci.

Za šmarsku poljoprivredu posebno je karakteristična usmjerenost prije svega na proizvodnju, a ne i na preradu poljoprivrednih proizvoda. Osim toga, proizvodnja je slabo prilagođena tržištu - domaćem i stranom - jer je dosad i sama Republika Slovenija poticala uglavnom samo proizvodnju, bez obzira na njezinu povezanost s tržištem.

Oscilacije u proizvodnji mesa valja pripisati pograničnom smještaju općine, jer su seljaci reagirali i na tržišne okolnosti u susjednoj Hrvatskoj. Utvrđivanjem primjerenih otkupnih cijena te uspostavljanjem državne granice te će se oscilacije ukloniti, ili bar bitno smanjiti.

Velikim oscilacijama u proizvodnji voća i grožđa prije svega pogoduje slaba zajednička organiziranost i slaba usmjerenost lokalnih preradača na otkup domaće ponude: u godinama kad su imali mogućnost jeftinijeg otkupa negdje drugdje, na domaće su proizvođače jednostavno zaboravili. Zato nije iznenađujuće da se oni, osim proizvođača grožđa, što predstavlja tradiciju u vinogradnim dijelovima općine, nisu mogli osloniti na tržište, pa se i nove proizvodnje (ribiz, malina) sporo uvode. Ako problemu nesigurnog tržišta dodamo i potrebu poznavanja i poštivanja proizvodne tehnologije, postaje jasno da je uvođenje novih proizvodnji jednako zahtjevno za proizvođače, kao i za savjetodavnu službu. Ona će u buduću seljacima morati pomagati više nego dosad, a ujedno ih povezivati s poduzećima koja će proizvode otkupljivati po dogovorenoj cijeni.

3.3.2. prijedlozi mjera na području poljoprivrede

Poljoprivreda ima sve mogućnosti da postane važnom gospodarskom djelatnošću u šmarskoj općini. Treba je razvijati u tri pravca:

- a) Intenziviranje postojeće, uobičajene proizvodnje, uz poštivanje europskih standarda kakvoće, s posebnim naglaskom na što prirodniju proizvodnju.
- b) Poticanje/oživljavanje tradicionalnih proizvodnji, na primjer u voćarstvu uvoditi otporne sorte jabuka i šljiva uz obnovu starih i sadnju novih voćnjaka, u stočarstvu poticati uzgoj sitne stoke te domaću preradu mlijeka, vinogradarstvo od amaterskog pretvoriti u tržišno i sl.
- c) Uvođenje novih intenzivnih proizvodnji, na primjer u voćarstvu, s kojima neki seljaci već imaju početna iskustva. Iako je tržište za tu vrstu proizvodnji osigurano, a zarada dobra, njihovo je uvođenje sporo zbog nedostatka tradicije. Zato u buduću u tu vrstu proizvodnji treba usmjeravati prije svega mlade ljude, kao i one koji će izgubiti zaposlenje, a otpremninu će moći uložiti u nove nasade.

Među mjerama za prevladavanje toga nepovoljnog stanja ističemo prije svega sljedeće:

Uobičajenu proizvodnju dopuniti tradicionalnim, prirodnim proizvodnjama. Pored uhodane proizvodnje mlijeka te govodeg i svinjskog mesa i na nju oslonjene biljne proizvodnje, valja proširiti ili ponovo uvести proizvodnju onoga za što tržište već postoji ili bi se moglo uspostaviti, a što će se ujedno temeljiti na domaćim izvorima i tako ih više i bolje iskorištavati.

(Do)zapošljavanje seljačkog stanovništva u dopunskim djelatnostima i (samo)zapošljavanje onih koje će izgubiti posao, a posebno mladih koji neće moći dobiti zaposlenje. Mogućnosti za uvođenje ili širenje dopunskih djelatnosti postoje kako u tradicionalnom obrtu (lončarstvu, tkanju), tako i u sasvim novim djelatnostima za potporu turizmu kao glavnoga gospodarskog pravca (skupljanje ljekovitog bilja, izrada suvenira, vođenje turističkih grupa, različite rekreacijske djelatnosti).

Poljoprivrednu proizvodnju i preradu povezati s turizmom. Poljoprivreda može opskrbljivati turističku djelatnost u općini kako osnovnim proizvodima (meso, mli-

jeko, povrće, voće, vino), tako i finalnim mesnim preradevinama. Osobito sada, kad su trgovačke veze s južnim republikama bivše Jugoslavije prekinute ili bar otežane, domaćim se proizvođačima otvaraju mogućnosti da svoje proizvode prodaju na domaćem tržištu. Pri tome posebno valja poticati privatno poduzetništvo koje se temelji na vlastitom iskustvu, domaćim sirovinama i infrastrukturi koja već postoji na seljačkim gospodarstvima.

Proizvodnja za poznatog kupca kao ishodšte pojedinih poljoprivrednih zadružnih programa, prerađivačkih poduzeća i pojedinačnih proizvođača/prerađivača, zahtijeva prethodni izračun troškova, odnosno učinaka.

Tradiciju i iskustvo dopuniti znanjem što će ga proizvođači dobiti na odgovarajućim tečajevima i "školama" (npr. škola tkanja, lončarska škola). Znanje će biti potrebno kako u procesu oživljavanja tradicionalnih djelatnosti, tako i u procesu uvođenja novih, suvremenih proizvodnji kao što su organska poljoprivreda ili biopoljoprivreda, razvijanje seoskog, etnološkog ili rekreacijskog turizma. Posebno bi za uvođenje potonjega valjalo zahtijevati odgovarajuću osposobljenost, pri čemu bi svaki kandidat snosio dio troškova, ili bi se sredstva za osposobljavanje prikupila u okviru poljoprivrednih i drugih programa namijenjenih napretku poljoprivrede, posebno u demografski ugroženim područjima.

Nositelji pojedinih poljoprivrednih ili dopunskih djelatnosti moraju biti jasno identificirani i u okviru obitelji, jer će im samo tako, osim obveza, biti utvrđena i prava koja izviru iz njihova rada. Pri tome je u prvom redu riječ o ženama ili mladim čnovima domaćinstva, koji će se lakše odlučiti na uvođenje određene djelatnosti i biti motivirani za njezinu učinkovitost.

Tržište za poljoprivredne i proizvode dopunske djelatnosti predstavljaju:

- potrebe lokalnih turističkih poduzeća, a i domaćinstava,
- potrebe lokalne prerađivačke industrije, kao i one u drugim dijelovima države,
- za kvalitetne proizvode bez sumnje će biti otvoren i izvoz, a prije svega za zdravu hranu i tradicionalne proizvode domaćega i umjetničkog obrta.

Uvjete za uspješnost predloženih usmjerenja vidimo u sljedećem:

- osiguranje potrebne tehničke infrastrukture (hladnjače za voće, punionice vina, manje sirane itd),
- odgovarajuće zakonodavstvo koje će omogućavati i poticati ulaganja u nove programe (krediti, porezne olakšice, stručna pomoć),
- obrazovanje svih koji se odluče za određene djelatnosti, te stručni nadzor nad njihovim radom.

4. stanovništvo: demografska kretanja i društvene djelatnosti

4.1. stanje

U 30-godišnjem razdoblju (1961-1991) broj stanovnika u općini kao cjelini nije se bitno promijenio (indeks 102), ali se promijenio u pojedinim područjima općine. Od 189 naselja stanovništvo se povećalo (ne svugdje jednako) u nešto više od 50, a od 25 mjesnih zajednica, u njih svega sedam, pri čemu najviše odskače turističko središte Rogaška Slatina s trostrukim povećanjem broja stanovnika, te samo središte općine s dvostrukim povećanjem.

U strukturi stanovništva više je žena (51,3% 31. 12. 1990). Stanovništvo općine u cjelini je staro: indeks starenja za čitavu općinu iznosi 58, ali je u južnom dijelu još viši, tako da je već snažno narušen proces jednostavne reprodukcije. Starenje je najizraženije u populaciji žena i seljačkog stanovništva.

Migracijskih gibanja ima unutar općine i izvan nje, a u pravilu teku prema urbanim i industrijskim središtima. U zadnjem desetljeću migracijski saldo za čitavu općinu pozitivan je i znatno viši od prirodnog prirasta stanovništva. Doselilo se

znatno više muškaraca nego žena. Intenzivno unutarnje preseljavanje utječe na promjene u demografskoj strukturi pojedinih naselja i mjesnih zajednica. Najizrazitije imigracijsko naselje jest Rogaška Slatina, a kao migracijsko zaleđe najvažnije su susjedne općine Celje, Šentjur i Krško, te djelomično Slovenska Bistrica i Žalec.

Obrazovna je i kvalifikacijska struktura stanovništva niska: godine 1981. gotovo dvije trećine stanovnika starijih od 15 godina imalo je samo osnovnu školu ili još manje. Udio omladine na školovanju na višim stupnjevima obrazovanja zaostaje za državnim prosjekom, što se opaža i u neodgovarajućoj kvalifikacijskoj strukturi aktivnog stanovništva. Udio aktivnoga stanovništva u poljoprivrednome veći je nego u ukupnome, što govori da se aktivnost te populacije produžava i nakon 60. odnosno 65. godine. Restrikcije u politici stipendiranja snažno će povećati socijalne razlike između različitih društvenih slojeva te djeci socijalno slabijih obitelji onemogućiti realizaciju njihovih stvarnih intelektualnih potencijala.

Broj se zaposlenih u (društvenim) poduzećima smanjuje, a broj se umirovljenika povećava. Osobito je povećan broj nezaposlenih (u pet godina gotovo šest puta), među kojima prevladavaju tražitelji prvog zaposlenja. Posebno valja naglasiti da je kvalifikacijska struktura nezaposlenih izrazito nepovoljna, jer među njima prevladavaju radnici bez zanimanja i pomoćni radnici, a povećava se i broj onih sa završenom četverogodišnjom srednjom školom, među kojima prednjače ekonomski, zdravstveni i ugostiteljsko-turistički tehničari. Evidentirani broj nezaposlenih ne pokazuje i stvarni broj tražitelja zaposlenja, jer znatan broj nezaposlenih obavlja različite poslove u tzv. sivoj ekonomiji.

Razvoj društvenih djelatnosti neposredno je povezan s gospodarskim razvojem općine. Svega oko 30% predškolske djece uključeno je u vrtiće, što znači da sva djeca nemaju jednaku startnu poziciju pri upisu u osnovnu školu (iako sva prolaze obvezatni program "male škole").

Iako je u općini nakon svojevremenog potresa izgrađeno više osnovnih škola, one su opremljene u granicama lokalnih materijalnih mogućnosti te glede najnovijih pedagoško-didaktičkih sredstava prilično zaostaju za školama u razvijenijim općinama. I izvanškolske aktivnosti slabo su napredovale, a sve to kasnije utječe na izbor srednje škole i mogućnost nastavka školovanja na višim i visokim školama. Moguće ukidanje škola na onim područjima u kojima se zbog demografskih procesa smanjuje broj djece, opisano bi zaostajanje još pospješilo.

I stanje na području zdravstvene službe neposredno je povezano s demografskim i gospodarskim razvitkom općine. Kako je, primjerice, slaba kadrovska struktura u socijalnoj zaštiti, tako se s nedostatkom odgovarajućeg specijaliziranog kadra susreće i zdravstvena djelatnost. Daljnje će restrikcije sigurno najviše pogoditi slojeve siromašnijeg stanovništva i time odgovarajuće utjecati na zdravstveno stanje ljudi.

Općina Šmarje pri Jelšah ima iznimno bogato kulturno nasljeđe, kojemu, međutim, zbog neodgovarajućeg odnosa u prošlosti i zbog indiferentnog odnosa prema kulturnim objektima, trebaju znatna financijska ulaganja za obnovu i uporabu u turističke namjene, čime bi se mogla sama uzdržavati. Važnu ulogu u obnavljanju i očuvanju objekata kulturnog nasljeđa u prošlosti imala je, a i sada ima, slovenska država. Rezultati napornog rada na restauraciji kulturnih, sakralnih i drugih spomeničkih objekata već su vidljivi. Posebno treba spomenuti participaciju stanovništva u očuvanju i širenju kulturnih aktivnosti, o čemu govore kulturna društva i kulturne manifestacije te spremnost stanovništva na aktivno sudjelovanje u njima. U tome vidimo značajne razvojne mogućnosti, koje treba očuvati, poticati i razvijati. Osim kulturnog nasljeđa i kulturnih manifestacija, snažno je razvijeno i područje tjelesne kulture, ali se i ono, kao i sve društvene djelatnosti, susreće s prostornim, materijalnim i kadrovskim problemima.

4.2. *prijedlozi mjera*

Područje demografskoga i socijalnog razvoja do neke se mjere razlikuje od drugih razvojnih područja. Specifičnost se ogleda u tome što je za mijenjanje nepovoljnih

trendova potrebno neusporedivo duže razdoblje, što su sama kretanja nepredvidiva zbog utjecaja mnogih intervenirajućih činilaca. Zato ćemo navesti samo neke aspekte, koje valja shvatiti kao dugoročno razvojno usmjerenje:

- Konkretnim mjerama osigurati učinkovitu promjenu demografske strukture (povećanje nataliteta) te smanjivanje odljeva mladega i obrazovanijeg stanovništva u razvijenije dijelove općine i izvan nje. Mislimo da je najvažniji aspekt, koji može utjecati na promjenu demografske strukture i sadašnjih nepovoljnih migracijskih procesa, povezan s konkretnim oblicima pravne, materijalne, financijske, organizacijske, savjetodavne i druge potpore onim pojedincima koji bi s različitim, ali ekološki nespornim, gospodarskim programima ostali na svojem području a ujedno zaposlili i dio raspoložive radne snage. Sve veće restrikcije na ekonomskome i socijalnom području objektivno gotovo onemogućuju povećanje nataliteta. Zato je o konkretnim mjerama pronatalitetne politike što ih obično navode različiti autori (kao što su odgovarajuća zdravstvena zaštita majki i djece, neposredna materijalna pomoć, produženje porodijskog dopusta, kvalitetan i jeftin smještaj djece u jaslice i vrtiće i sl.) svakako opravdano razmišljati, iako se one u sadašnjoj situaciji posvemašnjeg nedostatka financijskih sredstava čine teško ostvarivima. Čini se da se manje-više vrtimo u zatvorenom krugu negativnih demografskih kretanja povezanih s nedovoljnim ekonomskim i socijalnim razvojem. Zaustavljanje procesa daljnjeg smanjivanja broja stanovnika u nerazvijenijim dijelovima općine usko je povezano sa već prihvaćenim konceptom, odnosno planom gospodarskog razvoja. Ipak će ta naselja, u kojima su ostali samo stari ljudi, veoma teško biti revitalizirati.
- Treba zasnovati takvu socijalnu politiku u kojoj će društvene djelatnosti biti organizirane tako da proizvode maksimalne učinke: odgovarajuće organiziran odgoj i obrazovanje, zdravstvena zaštita, fizički razvoj pojedinca, rješavanje socijalne problematike, briga za prirodno i kulturno nasljeđe te istraživačka djelatnost. Ograničavajući faktori (smanjivanje financijskih sredstava, smanjivanje broja zaposlenih i dr.), što smo ih djelomice već spomenuli, u idućih nekoliko godina zacijelo neće voditi realizaciji ideje o socijalnoj državi i državi blagostanja, nego prije nekom obliku minimalnog preživljavanja. Istina je, međutim, da je preko mnogih oblika samopomoći i aktivnosti stanovništva, a pored slabe ekonomske osnove, moguće učiniti neke korake naprijed, ukoliko se spremnost ljudi usmjeri na posve konkretne i korisne akcije. Takav prijedlog ne treba shvatiti kao osnovnu strategiju kojom je moguće rješavati nagomilane socijalne i ekonomske probleme. Osnova rješavanja najvećeg dijela socijalne problematike također se nalazi u ekonomskoj, poduzetničkoj sferi. Uz spoznaju da općina ima znatan dio ostarjeloga i socijalno ugroženog stanovništva trebalo bi u mnogo većem opsegu poduprijeti prekinutu akciju pomoći u kući, a ujedno razvijati različite oblike uzajamne pomoći u lokalnim zajednicama. Iako pogoršanje socijalnog položaja zajednice kao cjeline i većeg dijela pojedinaca već sili ljude da razmišljaju o nužnosti pojačanja individualnog napora za osiguranje vlastite socijalne sigurnosti, morala bi briga socijalno-zaštitnih organizacija biti usmjerena prije svega onom dijelu populacije koji iz objektivnih razloga nije kadar sam ostvariti tu sigurnost.
- Izraditi konkretne programe gospodarskoga i društvenog razvoja koji će omogućiti (samo)zapošljavanje i zadržati osjetniji pad pojedinačnoga i društvenog standarda. Pokretač promjena mora biti ostvareni dohodak (profit), koji će omogućiti promjenu sadašnjeg toka događaja na području zapošljavanja. U tom kontekstu pespektivu imaju manja i srednja poduzeća.
- Kao nositelje konkretnih akcija valja posebno navesti izvršitelje svih sadašnjih oblika društvenih djelatnosti, općinske upravne organe i dobrovoljne neprofesionalne organizacije. Isto tako treba u grupe koje donose i izvršavaju odluke kao posve ravnopravne partnere uključiti i zainteresirane stanovnike.

5. zaključne napomene

Prije no što iznesemo zaključna razmatranja iz analize postojećeg stanja na području prostornoga, gospodarskog i socijalnog podsistema i predložene mjere za njihov napredak, naglašavamo da je predstavljena građa rezultat rada skupine stručnjaka koja je djelovala neovisno o mogućim lokalnim interesima, iako u tijesnoj suradnji s predstavnicima općinskih upravnih organa koji su uvijek bili spremni odgovoriti na sva pitanja i opskrbiti nas potrebnim podacima. Predočena razvojna studija može biti osnovom za ostvarivanje razvojnog (društvenog) plana općine, koji ne smije biti popis želja, nego međuresorski usklađen razvojni dokument s identificiranim nositeljima pojedinih programa i ugrađenim točkama kontrole njihovog izvođenja.

Analiza stanja na području gospodarskoga i socijalnog razvitka pokazuje da, gledano u cjelini, općina tek ponešto zaostaje za slovenskim prosjekom. To znači da je svoje razvojne mogućnosti dosad uspješno iskorištavala te da joj je potreban takoreći posljednji poticaj u obliku republičke stručne i financijske pomoći kako bi se osposobila za samostalni život. Naravno da će pojedinim područjima unutar toga prirodno veoma razvedenog prostora zbog zaostajanja i dalje biti potrebna posebna društvena briga (pogranična i od središta udaljena, prije svega izrazito ruralna područja), iako će ubuduće rješavanju njihovih razvojnih problema, osim države, moći pridonjeti i razvijeniji dijelovi općine, odnosno općina na koje će se vjerojatno razbiti područje sadašnje općine.

Općina Šmarje pri Jelšah kao glavne razvojne pravce definira turizam, poljoprivredu i sitno gospodarstvo, uz postojeće industrije. Drugim riječima, radi se o dograđivanju postojećih gospodarskih pravaca propulzivnim programima tercijarnih i kvartarnih djelatnosti, koje u općini imaju uvjeta za život. Zato je postojeće gospodarske programe, koji su utemeljeni na prirodnim datostima i tradiciji, nužno uskladiti sa suvremenim razvojnim usmjerenjima. U zapadnoeuropske države prvenstveno se treba ugledati u razvijanju i uvođenju novih tehnologija, a ujedno u njih uključivati regionalne posebnosti koje treba tražiti kako u tehnološkim tradicijama tako i u prirodnim prednostima i kulturnom nasljeđu, te na toj osnovi oblikovati ponude kao odgovor na zahtjeve razvijenih tržišta.

Tako zamišljen razvitak bit će uspješan samo bude li se temeljio na usklađenosti prostornih prednosti i ograničenja, ljudskih potencijala te postojećih i planiranih gospodarskih djelatnosti. To znači da će biti potrebno posvetiti posebnu pažnju međusektorskom i unutarsektorskom usklađivanju. Riječ je prije svega o uključivanju jedinica sitnog gospodarstva i drugih oblika privatnog poduzetništva u učinkovito djelovanje i razvitak područja prostornog, gospodarskog i sociokulturnog razvitka, kao i o domišljenom i stručno utemeljenom dopunjavanju gospodarskih djelatnosti unutar određenog područja. Kao primjer spomenimo pčelarstvo kao potporu napretku voćarstva, ili seoski turizam kao dopunu, odnosno proširenje ponude zdravstvenoga i kupališnog turizma. Usklađenost i povezanost primarnih, sekundarnih, tercijarnih i kvartarnih gospodarskih programa unutar i između funkcijski homogenih područja pojedinim će mikroregijama osigurati nove mogućnosti kvalitativnog razvitka.

Relativno zaostajanje očito je općinu (neke njezine djelove više, neke manje) bar donekle očuvalo od zagađanje okoliša. Taj niži stupanj zagađanosti okoliša u usporedbi s mnogim razvijenijim područjima Slovenije moguće je iskoristiti u svim gospodarskim djelatnostima, kako primarnih (organska poljoprivreda) tako i sekundarnih (industrije i obrta koji okolišu dugoročno nisu opasni) i tercijarnih odnosno kvartarnih (seoski, rekreacijski i kulturno-povijesni turizam, obrazovna, kongresna i izložbena djelatnost).

Glavni razvojni potencijal područja šmarske općine jesu stanovnici, koji su kao pojedinci, stanovnici naselja i članovi različitih društava i interesnih organizacija pokazali veliku samoinicijativnost i učinkovitost (oživljavanje ručnog tkanja,

izložba proizvoda domaćeg obrta, akcija osnovnih škola na otkrivanju etnološkog nasljeđa itd). Još uvijek slabu uređenost seoskih naselja i razmjerno nisku kulturu stanovanja, koje su nositelji u prvom redu sami stanovnici, moguće je poboljšati prije svega putem odgovarajućih obrazovnih programa, koji bi pridonijeli i podizanju općeobrazovne razine. Nužno je dalje poticati amatersku kulturnu djelatnost, iako već natprosječno razvijenu u općini, i to kao dopunu glavnih kulturnih programa općine, koja je jedna od rijetkih u Sloveniji očuvala tradiciju gostovanja vodećih kazališnih kuća.

U slučaju razvojnog projekta šmarske općina "trima E" (ekologija, ekonomija, estetika) dodajemo četvrto (etnologija), s etnološkim nasljeđem kao razvojnim potencijalom i sastojkom lokalnog identiteta.

Zapravo, ishodište svakoga cjelovitog razvojnog projekta jest monografska studija kakve izrađuju bilo etnolozi (Makarovič, 1985; Greger, 1988) ili sociolozi (Hrženjak i dr, 1982) s bitnom razlikom da je za razvojnu studiju najprije postavljen model koji definira područja prikupljanja podataka, zatim analiza kojih je podloga za posve konkretne prijedloge u rješavanju problema prioritarnih. U slučaju predstavljene projektne studije bio je izrađen i prijedlog za nastavak rada u šest mikroregionalnih područja općine, za koja bi se oblikovali konkretni razvojni programi pod vodstvom odgovornih radnika u općinskoj upravi i predstavnika lokalne samouprave, a uz maksimalno sudjelovanje stanovnika. Uloga stručnjaka, kako lokalnih tako i vanjskih, ograničena je na pripremanje stručnih rješenja i stručno savjetovanje.

literatura:

- Barbič, Ana: Idejna zamisao celovitega razvoja manj razvitega ruralnega območja. **IB - revija za planiranje**, Ljubljana, 1985, br. 4 : 19-30.
- Barbič, Ana: K "novemu" pojmovanju ruralnosti. Barbič, A. (ur.) : **Prihodnost slovenskega podeželja**. Novo Mesto : Dolenjska založba, 1991, str. 15-30.
- Barbič, Ana: Prebivalci kot cilj in kot nosilci razvojnih projektov podeželskih skupnosti. Barbič, A. (ur.) : **Prihodnost slovenskega podeželja**. Novo Mesto: Dolenjska založba, 1991, str. 105-118.
- Cernea, Michael M. (ed.): **Putting People First: Sociological Variables in Rural Development**. World Bank, Oxford University Press, 1991, 575 p.
- Greger, Sonia: **Village on the Plantan**. Studley, K.A.F. Brewin Books, 1988, 207 p.
- Hrženjak, Juraj i dr.: Jalžabet između prošlosti i budućnosti - Monografska studija. **Sociologija sela**, 1989, 103/104, 1-126.
- Kovačič, Matija in sod.: **Razvojni projekt Trebnje**. Projektna študija II. in III. del. Ljubljana : Biotehniška fakulteta, 1987, 51 str. + dodatki (poročilo o projektu).
- Makarovič, Marija: **Predgrad in Predgrajci**. Ljubljana: 1985.
- Nejašmič, Ivica: Moguća revitalizacija sociodemografski depresivnih (seoskih) područja Hrvatske. **Sociologija sela**, 1991, 111/114, 11-24.
- Štambuk, Maja: Socijalna dinamika u seoskoj zajednici. U: **Društvene promjene u prostoru**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1991, str. 105-127.
- Ulbricht, Tilo L. V. (ed.) : **Integrated Rural Development**. Gravenhage, Nationale Raar voor Landbauwkundie Onderzoek, 1986, 251 p.
- Völker, Kees: Adapted Farming Systems for a Rural Landscape. **Sociologia Ruralis**, 1992, 1, 146-162.
- Vrišer, Igor: Ekonomsko geografska regionalizacija Republike Slovenije. **Geografski zbornik**, 1990, XXX, 131-241.
- Župančič, Milan: Seoska domaćinstva i poljoprivredna gospodarstva: struktura i razvojne tendencije. U: **Društvene promjene u prostoru**. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1991, 129-148.

sa slovenskoga preveo i redigirao:
ivan magdalenić

Ana Barbič

Project approach to the development of rural communities in the Republic of Slovenia

Summary

This article concisely presents the project study for a developmental plan of the Šmarje pri Jelšah, municipality in the Republic of Slovenia. It begins with a short description of the project approach methodology in the development of rural communities and then presents a specific example, giving the basic spatial, economic, cultural and demographic characteristics of the municipality for which the project study was made and proposing measures for improving conditions. It concludes by stressing once more the importance of one of the basic characteristics of the method applied, i.e. population participation in drawing up developmental plans. ●

Approche du projet de développement des communautés rurales en République de Slovénie

Résumé

Cet article présente un aperçu sommaire de l'étude du projet pour l'élaboration du plan de développement de la commune de Šmarija pri Jelšah en République de Slovénie. Dans l'introduction est brièvement décrite la méthodologie de l'approche du projet de développement des communautés rurales, un exemple concret est présenté ensuite. Sont mentionnées les caractéristiques essentielles de l'espace, économiques, culturelles et démographiques de la commune pour laquelle est élaborée l'étude du projet, puis les propositions des mesures à prendre pour améliorer les conditions. Dans les remarques de la conclusion est de nouveau soulignée l'importance de la participation de la population à l'élaboration des plans de développement; ceci représente l'une des caractéristiques fondamentales de la méthode appliquée. ●